

Т.Л. СИРОЇД

канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

УДК 341.45:341.215.4

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Проаналізовано зміст міжнародно-правових актів, що визначають статус учасників кримінально-процесуальних відносин, а також ступінь їх реалізації в діючому кримінально-процесуальному законодавстві України.

Скоєння злочину будь-якого характеру (міжнародного, або визначеного національним законодавством держав), тягне за собою здійснення певної процедури розслідування, метою якої є встановлення істини у справі і притягнення до відповідальності винних осіб. Порядок розслідування регулюється на національному рівні нормами кримінально-процесуального законодавства, а щодо міжнародного права, то слід зазначити, що до прийняття Проекту Кодексу злочинів проти світу і безпеки людства (прийнятого на 46 сесії Комісії Міжнародного права в 1994 р.) та Римського Статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. [1], в міжнародному праві не існувало чіткого розмежування між кримінальним і процесуальним правом. Багато міжнародно-правових актів кримінально-правового характеру містять як матеріально-правові, так і процесуально-правові норми (наприклад, Статуту Нюрнберзького, Токійського, Югославського, Руандійського трибуналів), які визначають порядок проведення розслідування у справі, окреслюють певне коло осіб – учасників процесу і наділяють їх правами й обов'язками. Залежно від органу, до юрисдикції якого відноситься справа, ці категорії осіб можуть бути різними. Наприклад, згідно Європейської угоди про осіб, які приймають участь в процесі Європейського суду з прав людини (5.05.1996 р.), до таких осіб слід віднести: а) будь-яких осіб, які беруть участь у процесі, як зі сторони процесу, так і їх представники і консультанти, б) свідки й експерти, запрошені Судом, та інші особи, запрошені Головою Суду прийняти участь в процесі. Згідно Статуту Міжнародного Кримінального суду 1998 р. учасниками процесуальних дій є: особа, яка скоїла злочин, потерпіла особа, свідки, захисник, прокурор, Палата попереднього провадження, тощо.

Проблемам кримінального правосуддя в міжнародному праві приділяється увага на Конгресах ООН з попередження злочинності і поведження із злочинця-

ми, засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, Економічної і Соціальної Ради, результатом яких є прийняття значної кількості міжнародних угод, що регулюють кримінально-правові відносини. Значну роль відіграють і документи регіонального характеру у цій сфері, прийняті в рамках Ради Європи.

Представлені в цих органах держави розглядають практично всі питання співробітництва в боротьбі зі злочинністю – забезпечення безпеки і охорони дипломатичних і консульських представництв, виробка заходів проти катувань, розробка принципів захисту арештованих осіб, мінімальних правил поведження із злочинцями, забезпечення безпеки потерпілих осіб тощо. Прийняті міжнародно-правові акти являють собою стандарти, яких повинні дотримуватись держави на національному рівні.

Незважаючи на кількість і значимість існуючих правових актів, держави прагнуть уніфікувати кримінально-процесуальне законодавство, що дозволить ефективно і швидко здійснювати розслідування у справах, керуючись єдиним процесуальним законодавством, визначити коло і статус осіб, які приймають участь у процесі розслідування.

Даній проблематиці частково приділялась увага в роботах І.П. Блищенко, В.Є. Грабаря, М.І. Костенка, С.А. Лобанова, А.Г. Кибальника та ін.

Спроба уніфікувати норми процесуального права на міжнародному рівні була зроблена державами-членами Співдружності Незалежних Держав в прийнятому Модельному Кримінально-процесуальному кодексі [2], положення якого заслуговують на належну увагу, особливо при визначенні статусу і ролі учасників кримінально-процесуальних відносин.

Враховуючи положення вищевказаних нормативно-правових актів, прийнятих в рамках ООН, і її структурних підрозділів та актів регіонального характеру, керуючись Модельним кодексом, учасників судового

процесу можна розділити на декілька груп. До першої групи слід віднести учасників судового процесу, які здійснюють активну процесуальну роль, спрямовану на виявлення і закріплення, з дотриманням процесуального закону, доказів, необхідних для встановлення істини у справі. До цієї групи відносимо судові палати попереднього розслідування, прокурора та органи, які здійснюють розслідування (органи дізнання, слідчі).

Серед нормативно-правових актів, що визначають статус вказаної категорії суб'єктів правовідносин, слід приділити увагу Основним принципам незалежності судових органів (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 45/166 від 18.12.1990 р.), в яких підкреслюється, що відповідно до вимог правосуддя кожна особа має право на справедливий і відкритий розгляд компетентним, незалежним судом відповідно принципів, закріплених Хартією прав людини [3, с.171-175]. В основі Кодексу поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (резолюція 34/169 від 17.12.1979 р.) лежить думка про те, що особи, які здійснюють поліцейські функції, повинні поважати людську гідність і захищати права людини відносно усіх осіб. Він забороняє застосування тортур, передбачає збереження в таємниці конфіденційної інформації, а також забезпечення охорони здоров'я затриманих осіб [3, с.158-160]. Римський Статут Міжнародного кримінального суду визначає статус прокурора, який для встановлення істини у справі, проводить розслідування з тим, щоб охопити всі факти і докази, які свідчать про винність або невинність особи, що скоїла злочин, не завдаючи шкоди потерпілим і свідкам (ст.54-біс).

Друга група учасників кримінального судочинства має відносно пасивну роль у процесі встановлення істини у кримінальній справі. До цієї групи відносимо потерпілого, представника потерпілого та свідків. Їх завданням у процесі встановлення істини у справі є неухильне виконання ними передбаченої законом притаманної їм процесуальної функції. Зокрема, свідок, зобов'язаний, як носій доказової інформації, найбільш точно, повно і правдиво передати її органам досудового слідства та суду, а потерпілий, якщо він є очевидцем злочину - зобов'язаний своїми правдивими показаннями сприяти встановленню істини у справі, оскільки він також є носієм доказової інформації про злочин, залишеної в його пам'яті. Крім цього, потерпілий є заінтересованою рушійною силою змагального судового процесу [4]. Слід зазначити, що у міжнародному праві частіше застосовується не термін "потерпілий", а термін "жертва" злочину. Правовим фундаментом у сфері захисту прав цієї категорії осіб є Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 р., резолюції і рекомендації, прийняті в рамках Ради Європи [5, с.152-231]. Метою цих нормативно-правових актів є забезпечення належного захисту прав цієї категорії осіб, гуманне поводження і недопустимість повторної віктимізації відно-

сно них.

В усьому світі Декларацію 1985 р. визнають як велике досягнення, своєрідну Велику Хартію жертв. У цьому документі визначаються категорії осіб, які відносяться до жертв злочинів, закріплюється їх правовий статус, згідно якого вони наділені широкими правами. Акцентується увага на формах відшкодування шкоди – реституції і компенсації. Визначається роль працівників поліцейських структур, системи правосуддя, охорони здоров'я, соціальних служб в наданні допомоги жертвам злочинів.

До третьої групи учасників кримінального судочинства відносимо: сторони захисту - це особи, які скоїли злочин (підозрюваний, обвинувачений, підсудний), їх представники і захисники, цивільні відповідачі. З одного боку, ці учасники судового процесу зобов'язані не перешкоджати своїми діями встановленню істини у справі, з іншого – вони мають низку процесуальних прав, передбачених кримінально-процесуальним законом, які дозволяють їм здійснювати активні дії, спрямовані на виявлення обставин, що сприяють встановленню істини у справі.

Слід зазначити, що міжнародно-правові акти широко регламентують права осіб, які скоїли злочин. Загальні принципи відправлення правосуддя відносно цієї групи осіб закріплені Загальною декларацією прав і свобод людини 1948 р.; серед них слід виділити: право на життя і особисту недоторканність, незастосування тортур, або жорсткого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання; рівність перед законом; ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення прав, наданих конституцією або законом; заборона безпідставного арешту, затримання або вигнання; принцип презумпції невинності; заборона на безпідставне втручання в особисте і сімейне життя, безпідставне посягання на недоторканність житла, репутацію, тайну кореспонденції, на честь і репутацію. Вказані принципи відображені в багатьох міжнародних угодах, що стосуються статусу осіб, які скоїли злочин і в національному законодавстві держав. В рамках міжнародних організацій прийнято цілу низку міжнародно-правових актів стосовно цієї категорії осіб. Серед них слід виділити документи ООН, які визнаються стандартами у цій сфері: Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або арешту в будь-якій формі (резолюція 43/173 ГА ООН), Мінімальні стандартні правила стосовно відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила) (резолюція 40/33 ГА ООН), Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими (резолюція 663 XXIV), Декларація про захист всіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських, принижуючих гідність видів поводження або покарання 1984 р. (резолюція ГА ООН 35/46), тощо. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, крім загальновизнаних принципів кримінального

права, що безпосередньо стосуються обвинуваченої особи, містить ст.67, яка закріплює детальний перелік її прав.

У разі виникнення кримінально-правових відносин, для забезпечення належного захисту прав і основних свобод учасників процесу, необхідна кваліфікована правова допомога юристів-професіоналів. В Основних принципах стосовно ролі юристів, прийнятих в рамках ООН закріплено, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання її прав і захисту на всіх стадіях кримінального судочинства. На уряди держав покладається зобов'язання: забезпечити рівний доступ до юристів усіх осіб, які є на території держави; надання фінансової допомоги для надання юридичних послуг особам, які не мають достатку для оплати юридичних послуг; забезпечити інформування осіб про права і обов'язки відповідно законів і про важливу роль юристів у захисті цих прав [6, с.213-214].

Четверту групу складають інші особи, які приймають участь в кримінальному судочинстві: понятий, секретар судового засідання, перекладач, спеціаліст, експерт. Від їх ролі залежить належне здійснення правил процедури, зібрання доказової бази і її процесуальне оформлення тощо.

Аналізуючи положення вищезазначених міжнародно-правових актів, можна виділити низку загальних принципів, які стосуються усіх учасників міжнародних кримінально-правових відносин при здійсненні судочинства. Так, зазначені особи мають право: на надання безкоштовної правової допомоги; забезпечення безпеки; користування імунітетом від юридичного процесу відносно усних або письмових заяв, представлених ними документальних і речових доказів; жодна особа не повинна примушуватися давати показання проти самої себе або визнавати свою провину; надання безкоштовної допомоги перекладача, у випадку, коли особа не володіє мовою судочинства; під час проведення розслідування забороняються застосування тиску, погроз, катування та інших нелюдських і принизливих гідність видів поводження або покарання. Зважаючи на ту обставину, що міжнародні судові структури знаходяться на території визначеної угодою держави, то учасники кримінально-процесуальних відносин наділяються правом на вільне пересування і поїзд-

ки з ціллю участі в процедурі розслідування й судового розгляду справи, а також правом повернення в державу свого громадянства або постійного місця проживання.

Незважаючи на вагому кількість існуючих міжнародно-правових актів кримінально-процесуального характеру, проблема визначення ролі і місця учасників судочинства при встановленні істини у справі залишається відкритою, як в міжнародному праві, так і в національному кримінально-процесуальному законодавстві. Вона стає актуальною в світлі реформування діючого кримінально-процесуального законодавства України. Робота над імплементацією міжнародних стандартів стосовно статусу учасників процесуальних відносин в національне законодавство триває, перед законодавцями і фахівцями-правознавцями стоїть нелегке завдання, результатом якого повинно стати прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу, який би відповідав вимогам основних угод у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Римський Статут Міжнародного кримінального суду // A /CONF.183/C.1/L.76/ Add.10. 16 July 1998.
2. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств-участников СНГ 1996г. // Приложение к «Информационному бюллетеню Секретариата Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ». –1996. -№ 10. –372 с.
3. Основные принципы независимости судебных органов // Сб стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. -Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1992.
4. Прилуцький П. Роль і місце учасників кримінального судочинства при встановленні істини у справі // Право України. –2003 -№ 10. -С 36-40
- 5 Сыроед Т.Л. Права жертв преступлений: Международные стандарты и национальное законодательство. -Харьков: Эспада, 2002. -271 с.
- 6 Восьмой Конгресс по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. -Гавана, 1990.

Надійшла до редколегії 26.10.2003

СЫРОЕД Т.Л. ПРАВОВОЙ СТАТУС УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Проанализировано содержание международно-правовых актов, определяющих статус участников уголовно-процессуальных отношений, а также степень их реализации в действующем уголовно-процессуальном законодательстве Украины.

***

SYROED T.L. THE LEGAL STATUS OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL-REMEDIAL ATTITUDES IN INTERNATIONAL LAW

The maintenance of the international legal acts determining the status of participants of criminal-remedial attitudes, and also degree of their realization in working criminal-remedial legislation of Ukraine is analyzed.